

Katri Kivilaakso

Kirjallisuuden arkistoista

Alussa on arkisto

Arkisto ei ole vain jotain, mitä joku jättää jälkeensä, vaan alku. Tutkimusta tehdessäkin syntyy arkistoja. Kaikki tekstit eivät koskaan tule julkaistuksi ja hyvä niin. Sillä mikä valmistuu, on yleensä myös epäilyttäviä, painokelvottomia sukulaisia. Ajatus, että joku toinen veisi tulostimen päältä oman keskeneräisen työversion ja lukisi, pelottaa useimpia.

Arkisto ei ole vain alku, vaan myös keskeneräisten, toteutumattomien projektien kaatopaikka, jossa on sekaisin tarpeetonta ja huonoa, mutta ehkä sellaista-kin, mitä voisi vielä tarvita. Kaatopaikka ei ole päätepiste, vaikka niin toivoisimme, vaan ongelma, joka odottaa ratkaisua, joskus. Arkisto merkitsee myös uhkaa, se on likaa – huolestusta ja nolostusta aiheuttava läjä kaikenlaista mikä ehkä sittenkin olisi pitänyt ottaa huomioon. Tai epäilyttäviä ajatuksia, jotain muuta kuin se julkaistu, mutta jotka ovat mielestämme yhtä hyvin tai enemmän totta. Kuten omat paperit, myös jokainen arkistolaitokseen päätyneet kokonaisuus on keskeneräinen: täydellistä, johdonmukaista tai valmista arkistoa ei ole. Arkistosta puuttuu aina jotain, siihen voisi aina lisätä vielä jotain. Ja samalla arkisto kuitenkin usein on huolellisen valinnan tulos, kokoelma papereita, jotka ovat (vielä) säilyneet, säilytetty jotain tulevaa tarkoitusta varten.

Arkisto ei ole vain kokoelma tekstidokumentteja tai niitä säilyttävä organisaatio, vaan *lausumien muotoutumisen ja muodonmuutoksen yleinen järjestelmä* (Foucault 1969/2005, 170–172), sanomisen ja kirjoittamisen mahdollisuuksia määrittävä systeemi. Abstrakti ajatus on hyödyllinen silloinkin, kun arkistoista puhutaan konkreettisesti mielessä.

Arkisto on myös loppu, se mitä jonkun työstä jää jäljelle. Alku ja loppu ovat jonkin raja-alueita, ja siksi tärkeitä. Rajoilla ja rajoista käydään tieteenalan tärkeimmät keskustelut ja raja-alueilla piilee potentiaali muuttamiseen, purkamiseen ja toisin ymmärtämiseen. Arkistomateriaali muistuttaa perusongelmista, jotka pitäisi huomata kyseenalaistaa arkistoon menemättäkin, mutta jotka mukavasti päätteen ääressä istuessa helposti unohtuvat. Mikä on teos? Mikä on tuotanto? Ja jälleen – miten suhtautua kirjailijaan?

Kirjailija

Kirjailijan kanssa on vaikea tulla toimeen. Jos hän on elossa, voi tuntua tärkeältä pystyä keskustelemaan hänen kanssaan tutkimuksesta, mutta sillä mitä hän sanoo, ei voi perustella mitään. Ja usein häntä on vaikea edes uskoa. Kirjailija on kirjallisuuden-tutkijalle kristevalainen abjekti: hän ei ole kohde, mutta ei myöskään ei-kohde.

Kirjallisuusarkistossa on myös tutkijoiden, kriitikoiden ja kustannustoimittajien aineistoja, jälkiä monenlaisten ihmisten ja instituutioiden toiminnasta kirjallisuuden kentällä. Mutta useimmiten puhumme kirjailijoiden arkistoista, joihin Foucault'kin viittaa artikkelissaan ”Mikä tekijä on”?

Englanninkielen sanalla ”authority” on merkityksiä kahden otsikon alla: ensimmäinen viittaa valtaan, joka edellyttää sääntöjen – kuten tekijänoikeuksien – noudattamista. Toisen otsikon alla merkitykset ovat abstraktimpia, jotain samantapaista kuin mitä auktoriteetilla suomen kielessä tarkoitetaan: valtaa vaikuttaa, synnyttää ja muokata toimintaa, mielipiteitä ja uskomuksia. (McCaig 2002, xii.) Kirjailija tai kirjailijuus -termeissä nämä merkitykset eivät näy. Arkistojen kannalta molemmat merkitykset ovat silti olennaisia: kirjailijan nimi on arkistojen järjestysperiaate ja vaikuttaa niiden käyttöön esimerkiksi arkistojen luovuttamisesta tehdyn sopimuksen ja tekijänoikeuksien kautta. Jälkimmäinen selittää, miksi arkisto on tärkeä.

Kirjailijuus on subjektipositio, jonka kirjallisuusinstituution rakenteet tuottavat ja joka mahdollistaa monenlaisen merkityksellisen puhumisen ja tekemisen. Jokainen kirjailija toteuttaa paikkaansa omalla tavallaan ja myös osallistuu kirjailijuutensa määrittelyyn. Kirjailijuuden ehdot ja säännöt ovat sekä yhteiset, että viime kädessä myös yksilölliset vahvistaessaan oman aikansa kirjallisen kentän toimintamalleja tai poike- tessaan niistä. Niin kirjailijoiden toiminnan vaikutuksia kuin kirjallisuuden kentän- kin lainalaisuuksia on mahdollista selvittää tutkimalla yksittäisiä kirjailijan ja hänen kustantajansa tai muun mentorinsa välisiä neuvotteluja, tai vaikkapa tarkastelemalla kirjailijoiden keskinäistä kirjeenvaihtoa, jonka riveiltä ja rivien väleistä säännöt ja niiden kokeminen näkyvät. (Ks. Maijala 2009.) Esimerkiksi kirjailijahaastatteluihin – mutta miksei päiväkirjoihin tai muistiinpanoihin – ovat tallentuneet kirjailijoiden havain- not, ajatukset, tavoitteet ja toivomukset, jotka heijastavat sitä, millaiseksi he käsittivät ja kokivat oman tehtävänsä ja vaikutusmahdollisuutensa. Arkistoaineisto tarjoaa mah- dollisuuksia niin teosten kuin kirjallisuusinstituution tai kirjallisuuden historian- kirjoituksen tutkimiseen.

Arkisto, alkuperä ja perättömyys

Miellyttävämpää kuin kulkea arkistosta toiseen tarkasti tietämättä mitä etsii, saattaa olla lukea tutkimuksen taustaksi jo painettua kirjallisuutta, aikaisemman tutkimuk- sen lausuntoja jonkin kirjailijan toiminnasta, tuotannon kokonaisuudesta, arvosta tai

merkityksestä. On helpompaa liittyä tuohon historiaa tekevään virtaan toistamalla, kommentoimalla tai vastustamalla aikaisempia ääniä kuin yrittämällä katsoa niiden ohi tai taakse.

Kirjallisuushistoriat usein toistavat toisiaan. Samat ”totuudet” tai sattumalta syntyneet väärinkäsitykset, sävyt ja painotukset saattavat periytyä painetusta lähteestä toiseen riippumatta siitä, miten hyvin ja millaisesta motivaatiosta ponnistaen ensimmäiset painetut lähteet kuvaavat ja rajaavat kohdettaan. (Vrt. Hyttinen 2009.) Myös kirjallisuushistorioista ja oppineesta tutkimuskirjallisuudesta imeytyy uutta tutkimusta tekevään kaikenlaista epäilyttävää: hataria ajatusrakennelmia, huonoja kategorisointeja, väärää prioriteetteja ja kyseenalaisia asenteita. Työ arkistossa ”alkuperäisten” lähteiden äärellä ei ole lähtökohdiltaan sen epäselvempää kuin painettujen lähteiden lukeminen ja tutkiminen.

Arkistoissa saatava tieto vaatii yleensä paljon järjestämistä ja siksi tutkijan oma vastuu näkökulman valinnasta ja kriittisyydestä ei niin helposti unohdu kuin auktorisoi-tua lähdeosteista lukiessa. Viatonta arkistoa ei ole. Paitsi aineiston ristiriitaisuuteen ja kyseenalaisuuteen, arkistoa tutkiessa törmää yllättävän usein sen kirjoittajan tai koko-ajan avoimesti ilmaisemaan epäilykseen tai toivomukseen siitä, että hänen jälkeensä jät-tämiä papereita aikanaan joku lukisi ja tulkitsisi. Arkiston kokoaminen ja tallettaminen on jonkinlaista asettumista kommunikaatioon myöhemmän tutkijan kanssa, vaikka tilanne on monimutkainen. Arkistoaineiston tutkija on yleensä aina sellainen lukija, jolle aineistoa ei ole tarkoitettu, ulkopuolinen (vrt. Steedman 2002, 75).

Arkistossa tutkijan ongelma on, miten lähestyä arkistoaaineistoja, julkaisematonta kaunokirjallisuutta tai lajiltaan epäselviä muita kirjallisia tekstejä. Arkistoaaineistoa koskevat vaikutelmat tuntuvat usein olevan vielä vaikeammin perusteltavissa kuin painetusta kirjallisuudesta tehdyt tulkinnat. Tutkimusvälineistöä ei oikein ole, sillä arkistoaaineiston käytön metodinen pohdinta ei ole ollut suomalaisen kirjallisuuden-tutkimuksen agendassa aikoihin monista yksittäisistä, arkistoaaineistoja hyödyntävistä tutkimuksista huolimatta. Hämmennys uhkaa arkistossa, kun aineisto kuitenkin saat-taa tehdä voimakkaan intuitiivisen vaikutuksen lukijaansa ja muuttaa myös painetusta kirjallisuudesta tehtyjä tulkintoja.

Arkistoaaineiston ja julkaistun, painetun materiaalin välinen raja on kauttaaltaan häilyvä ja usein keinotekoinen. Toisinaan arkistoon jää se, mitä olisi liian uskaliaista jul-kaista. Toisaalta luonnokset näyttävät usein harjoitusmateriaalilta, jossa jotain vaikeak-si ja sopimattomaksi koettua on vähä vähältä uitettu siihen, mikä lopulta painettiin. Arkistossa fiktiivinen teksti saattaa osoittaa avomielisemmin kirjoittajan ongelmaan kuin vaikkapa julkaistavaksi tarkoitettu muistelmateksti (Newman 2002, 521). Abstraktissa mielessä kaikki kirjallisuus, myös painettu kaunokirjallisuus on kokemus-ten, haaveiden, uhman ja vastustuksen arkistoa.

Arkistotutkimuksen myötä käsitys kirjallisuudesta ei ehkä muutu selkeämmäksi, mutta konkreettinen kokemus sen kommunikatiivisesta luonteesta voimistuu. Psykoanalyttisesta näkökulmasta arkistotutkimusta voi ajatella menetety, kadonneen menneisyyden turhana tavoittamisena. Vaikka yritys on mahdoton, se ei tarkoita, ettei olisi mitään löydettävää. (Steedman 2002, 77.) Ehkä arkistoista ei etsitäkään totuutta toisen elämän yksityiskohdasta, vaan jotain epämääräisempää, ajattelun ja ilmaisun vaikeuksia, pelkoa ja epävarmuutta, joista tunnistaa itsensä. Arkistoaineistossa paini ilmaisun etsimiseksi on usein paljasta ja ”arkiston” abstraktimman merkityksen ymmärtää seurattessaan toisen kamppailua sen kanssa, mitä tai miten voi sanoa – ja mitä ei.

Arkisto on elämys

Kirjoitettuani Helvi Hämäläisen arkistosta *Hiidenkiveen* (5/2006), WSOY päätyi lopulta julkaisemaan Hämäläiseltä vielä yhden romaanin, *Raakileet* – luultavasti siksi-kin, että 2007 sattui olemaan Hämäläisen syntymän satavuotisjuhlavuosi. *Raakileita* ei tarvinnut erityisesti löytää, siitä piti vain muistuttaa: käsikirjoitus oli Kirjallisuusarkistossa luetteloitu ja käynyt kustantamossakin jo kahdesti. *Raakileet* joka tapauksessa osoittaa, että arkistoissa on materiaalia, jonka pohjalta kirjallisuudenhistoriaa, tai vähintäänkin sen marginaaleja, on mahdollistaa leventää tai kirjoittaa uudelleen.

Raakileiden ilmestyttyä WSOY tarjosi päivällisen Hämäläisen lempiravintolassa Töölössä. Kustantamossa ei sentimentaalisuutta pelätty, ja ohjelmaan kuului valkoviiniin juomista noudattaen kirjailijan omaa ohjetta siitä, miten häntä tulisi muistella. Rahat eivät menneet hukkaan – ravintolasta jatkettiin Hietaniemenrantaan, jossa kustannustoimittaja sai hyödyllisen opetuksen. Romaanin ”tuntemattoman sotilaan”, Mihkel Vidrikin kivessä on sama virheellinen kirjoitusmuoto kuin käsikirjoituksessa, olisi pitänyt tarkistaa.

Koska ortodoksisen hautausmaan portit suljetaan illalla, oli mentävä aidan yli. Hämäläisen haudan etsimiseen kesäyössä kului tunti, ja sen aikana Vidrikin haudalta mukaan lähtenyt kummanvärinen leppäkerttu katosi. Ehkä se ei kestänyt katsella kuinka tieteenalansa harvoilla apurahoilla tuetut jatko-opiskelijat halukkaasti luopuivat opinkappaleistaan, etsivät voikukanlehtiä Hämäläisen haudalle ja lukivat ääneen hänen unohtuneelta pelastunutta romaaniaan. Kiven alta ei vastausta kuulunut, mutta hauskan illan ajatuksen voi tiivistää monellakin tavalla. Tutkijoina työmme on tартtua toisten aloittamiin projekteihin, toisten ihmisten töihin, tulkitsemalla ja historioihin kirjoittamalla jatkaa niistä eteenpäin. Miksi yrittää sulkea pois sitä toista tietoisuutta – vaikka miten tavoittamatonta – jonka työtä jatkamme ja jonka aivoitusten miettimisestä emme kokonaan voi päästä? Lienee kuvitelmaa, että sen paremmin tutkimuksen teorianvalintaa ja aiheisiin tarttumista kuin kustannuspäätöksiä ohjaisivat vain tietoi-

set, huolellisesti perustellut päätökset ja johdonmukaiset – taloudellisetkaan – kriteerit? Mary Douglasin (1966/2000, 156) mukaan ”rituaaleissa tunnustetaan epäjärjestyksen mahti”. Sitä Hämmäläisen haudalla juhlittiin.

Rivinvälien kapina

Vallitseva kirjallisuuskäsitys ohjaa kilpailuttamaan ja tallentamaan painettua kauno-kirjallisuutta historioihin syntyprosessistaan irtileikattuina, esteettisesti ehyinä teoksina. Kun arkistossa katsoo repaleisia tuherruksia, tekstimassaa, josta painetut teokset kuoriutuivat esiin, on pakko kysyä itseltään, eikö kirjallisuus voi olla – ja eikä se usein ole – rikkonaista, epävarman tai epätoivoisen ihmisen suurelta osin sekavaa höpötystä itselleen ja ihmisille ympärillään, kömpelöä yritystä tulla ymmärretyksi tai illuusion tavoittelua edes kuulluksi tulemisesta?

Kun on kärsivällisyyttä ja aikaa lukea ja tutkia, voi kuitenkin nähdä miten jo pienessä ja mitättömässä muistilappuksessa, sen marginaaliin kirjatussa muistiinpanossa, tai vaikka ylenpalttisesti anteeksipyytelevän ja nöyristelevän kirjeen rivien väleissä asuu kapina. Kirjallisuuden arkistot auttavat ymmärtämään sitä potentiaalia, joka kirjallisuudella kaikesta huolimatta on näyttää maailma ja sanoa siitä mielipiteensä, osallistua muutokseen, joka tapahtuu koko ajan, monin pienin rinnakkaisin, vaikka erisuuntaisin askelin. Lopulta juuri pienet poikkeukset, rikkomukset, keskenään ristiriitaiset ajatukset hahmottavat meille sen, minkä käsitämme järjestykseksi, kirjallisuuden systeemiksi – poikkeuksen kaaoksen keskellä.

Teksti pohjautuu osin kirjoittajan alun perin *Parnassossa* (7/2007, 42–45) ilmestyneeseen esseeseen *Löytämättömiä aarteita*.

Lähteet:

DOUGLAS, MARY 1966/2000: *Puhtaus ja vaara. Rituaalisen rajanvedon analyysi*. Alkuteos: *Purity and Danger. An analysis of the concepts of pollution and taboo*. Suom. Virpi Blom ja Kaarina Hazard. Tampere: Vastapaino.

FOUCAULT, MICHEL 1969/2005: *Tiedon arkeologia*. Alkuteos: *L'archéologie du savoir*. Suom. Tapani Kilpeläinen. Vastapaino: Tampere.

HYTTINEN, ELSI 2009: Elvira Willmanin elämä ja teokset. Teoksessa *Lukemattomat sivut. Kirjallisuuden arkistot käytössä*. Toim. Hyttinen ja Kivilaakso, ilmestyy.

MAIJALA, MINNA 2009: Hermot herkillä. Minna Canthin ja Kaarlo Bergbomin yhteistyöstä ja ystävyystyöstä. Teoksessa *Lukemattomat sivut. Kirjallisuuden arkistot käytössä*. Toim. Hyttinen ja Kivilaakso, ilmestyy.

MCCAIG, JOANN 2002: *Reading In Alice Munro's Archives*. Toronto: Wilfried Laurier UP.

NEWMAN, SALLY 2002: Silent Witness? Aileen Palmer and the Problem of Evidence in Lesbian History. *Women's History Review* 3/2002.

STEEDMAN, CAROLYN 2002: *Dust. The Archive and Cultural History*. New Jersey: Rutgers UP, New Brunswick.